



آمار می گوید:

کیفیت کتاب‌های کمک‌درسی بهتر از سال‌های قبل

گزارشی از ارزیابی کتاب‌های کمک‌درسی در سال ۱۳۹۳

بهرورضایی

قابل استفاده است. وجود چنین کتاب‌هایی به شدت وابسته به کتاب درسی است، به عبارت دیگر وجود آن با کتاب درسی معنا می‌پذیرد؛ بنابراین در صورت تغییر کتاب درسی، این کتاب‌ها نیز غیر قابل استفاده یا دچار آسیب خواهند شد.

نگاه کلی

در خرداد سال ۱۳۹۴، هنگامی که دبیرخانه سامان‌دهی منابع آموزشی و تربیتی، پرونده کتاب‌های چاپ اول ۱۳۹۳ (و یک سال قبل از آن) را بست، شمارشگر سامانه، رقم ۵۳۴۸ را نشان می‌داد. این رقم حکایت از یک رشد شگفت‌انگیز نسبت به سال پیش‌تر داشت: رشدی ۳۴ درصدی که حتی نسبت به سال قبل سه برابر بیشتر بود.

تعداد عناوین کتاب‌های چاپ اول سال ۱۳۹۰ رقمی معادل ۳۴۶۶، چاپ اول سال ۱۳۹۱ برابر ۳۵۹۰ و چاپ نخست سال ۱۳۹۲ برابر ۳۹۸۳ عنوان بود. به این ترتیب در سال‌های ۹۱، ۹۲ و ۹۳ میزان رشد کتاب‌های رسیده، به ترتیب ۳، ۶ و ۱۱ درصد و در سال آخر (سال مورد مطالعه) همان‌طور که گفته شد، ۳۴ درصد بوده است.

همه‌ساله بخشی از کتاب‌های رسیده، به دلیل آنکه تکراری هستند یا تاریخ چاپ کتاب‌ها خارج از زمان اعلام شده است و یا آنکه موضوعشان اساساً به آموزش و پرورش ارتباط پیدا نمی‌کند، کنار گذاشته می‌شود. این کتاب‌ها اصطلاحاً «غیر مرتبط» خوانده شده و از چرخه ارزیابی کنار می‌روند. با در نظر گرفتن این موضوع، می‌توان گفت میزان کار ارزیابان سامان‌دهی به چیزی در حدود دوبرابر سال قبل افزایش یافته است.

مقایسه کتاب‌های ارزیابی شده در چهار سال گذشته (جدول ۱)، گویای آن است که طی سال‌های ۹۱، ۹۲ و ۹۳، میزان رشد

اشاره

کتاب‌های کمک‌درسی بخشی مهم از کتاب‌های آموزشی هستند. شاید وضعیت نابه‌نجار همین کتاب‌ها بود که در دهه ۸۰ مسئولان وقت وزارت آموزش و پرورش را واداشت تا به فکر سامان بخشیدن به این‌گونه منابع آموزشی بیفتند. امروزه بازار نشر ایران به نحو غیر قابل انکاری تحت تأثیر کتاب‌های کمک‌درسی است و بسیاری از ناشران، سرمایه خود را فقط در این مسیر به کار گرفته‌اند. در دبیرخانه سامان‌دهی منابع آموزشی و تربیتی، کتاب‌های کمک‌درسی به‌عنوان بخشی از کتاب‌های آموزشی همواره مورد توجه بوده‌اند و همه‌ساله بخشی از فهرست کتاب‌های مناسب این دبیرخانه را، که با عنوان کتاب‌نامه رشد منتشر می‌شود، به خود اختصاص داده‌اند. در این گزارش، به وضعیت کتاب‌های کمک‌درسی در سال ۱۳۹۳ پرداخته شده و ضمن آن وضعیت این کتاب‌ها در سه سال گذشته - به‌صورت گذرا - مورد توجه قرار گرفته است. امیدواریم برای کارشناسان و ناشران مفید باشد.

کتاب کمک‌درسی چیست

کتاب‌های کمک‌درسی - که در افواه عموم به آن کمک‌آموزشی نیز گفته می‌شود - کتاب‌هایی‌اند که با تکیه بر کتاب‌های درسی یک پایه خاص نوشته شده‌اند.

این کتاب‌ها اغلب منطبق بر مباحث و سرفصل‌های یک کتاب درسی‌اند و همان حرف‌ها را با ادبیات یا شیوه‌هایی دیگر، مثلاً توضیحات و تمرین‌های بیشتر یا بهره‌گیری از تصاویر دیگر، برای مخاطب بیان می‌کنند.

در عنوان این کتاب‌ها یا بر روی جلد آن‌ها معمولاً نام یک پایه خاص ذکر می‌شود و کتاب فقط برای همان پایه خاص

جدول شماره ۲. کتاب‌های بررسی شده سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۳ و سهم کتاب‌های درسی

ردیف	سال	کتاب‌های بررسی شده	کل کتاب‌های مناسب		کتاب‌های بررسی شده	سهم کتاب‌های مناسب کمک‌درسی
			تعداد	درصد		
۱	۱۳۹۳	۴۴۱۴	۲۶۰۹	۵۹	۴۵۱	۱۷
۲	۱۳۹۲	۲۹۹۷	۱۵۷۵	۵۳	۲۹۴	۱۹
۳	۱۳۹۱	۲۵۶۸	۱۲۰۱	۴۷	۳۳۶	۲۸
۴	۱۳۹۰	۱۹۹۷	۱۰۵۴	۵۳	۲۸۳	۲۷
جمع / میانگین		۱۱۹۷۶	۶۴۳۹	۵۴	۱۳۶۴	۲۱

جدول شماره ۳. کتاب‌های بررسی شده طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۳

ردیف	سال	درصد کل کتاب‌های مناسب	نسبت کتاب‌های کمک آموزشی مناسب به کل کتاب‌های کمک آموزشی	
			نسبت کتاب‌های کمک آموزشی مناسب به کل کتاب‌های کمک آموزشی (درصد)	نسبت کتاب‌های کمک آموزشی مناسب به کل کتاب‌های کمک آموزشی (درصد)
۱	۱۳۹۳	۵۹	۶۶	۴۰
۲	۱۳۹۲	۵۳	۶۲	۳۲
۳	۱۳۹۱	۴۷	۵۶	۳۳
۴	۱۳۹۰	۵۳	۶۴	۳۶
میانگین		۵۴	۶۲	۳۵

وضعیت کتاب‌های مناسب کمک‌درسی

به نظر می‌رسد کتاب‌های کمک‌درسی ضمن آنکه از نظر کمی در اقلیت قرار دارند از نظر کیفی نیز در مقایسه با دیگر کتاب‌های آموزشی در سطح پایین‌تری قرار می‌گیرند. این برداشت در جدول شماره ۳ تأیید می‌شود. با وجود آنکه رقم میانگین کتاب‌های تأیید شده طی چهار سال گذشته، بالغ بر ۵۴ درصد بوده است، فقط ۳۵ درصد از کتاب‌های کمک‌درسی از سوی کارشناسان مناسب تشخیص داده شده‌اند.

در سال ۱۳۹۳ که به‌طور میانگین ۵۹ درصد کتاب‌ها مناسب بوده‌اند؛ نسبت کتاب‌های کمک‌درسی به کل کتاب‌های این گروه به ۴۰ درصد بالغ شده در حالی که این نسبت در گروه کتاب‌های کمک‌آموزشی به ۶۶ درصد رسیده است.

به نظر می‌رسد، از آنجا که کتاب کمک‌درسی، علاوه بر برنامه درسی، همواره با شاقولی به نام کتاب درسی سنجیده می‌شود، تألیف این گروه از کتاب‌ها نیازمند کوشش و مهارت بیشتری است. برای نمونه وقتی دو کتاب با موضوع انرژی خورشیدی به دبیرخانه می‌رسد، ارزیاب‌های کتاب احتمالاً آن دو را بدون مقایسه با یکدیگر مورد بررسی قرار می‌دهند. این دو کتاب ممکن است شباهت‌هایی به هم داشته باشند و گاه حتی ممکن است هر

این کتاب‌ها به ترتیب بالغ بر ۲۹، ۱۷ و ۴۷ درصد بوده است. ریشه این رشد قابل توجه را باید در رویکرد جدید دبیرخانه سامان‌دهی منابع آموزشی و تربیتی جست‌وجو کرد. مطابق این رویکرد - که منبعث از مصوبه ۸۲۸ شورای عالی است - کتاب‌های داستانی و ادبی نیز به زمره کتاب‌های قابل بررسی در این مجموعه افزوده شدند.

جدول ۱. کتاب‌های ارزیابی شده طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۳

ردیف	سال	کتاب‌های بررسی شده	تعداد کتاب‌های کمک‌درسی	سهم کتاب‌های کمک‌درسی (درصد)
۱	۱۳۹۳	۴۴۱۴	۱۱۱۶	۲۵
۲	۱۳۹۲	۲۹۹۷	۹۱۹	۳۱
۳	۱۳۹۱	۲۵۶۸	۱۰۲۳	۴۰
۴	۱۳۹۰	۱۹۹۷	۷۶۸	۳۸
جمع / میانگین		۱۱۹۷۶	۳۸۲۶	۳۲

بنابر جدول شماره ۱، طی چهار سال ۱۱۹۷۶ عنوان کتاب بررسی گردیده که مطابق جدول شماره ۲ تعداد ۶۴۳۹ عنوان آن مناسب تشخیص داده شده است.

مطابق جدول ۲، طی چهار سال گذشته، میانگین کتاب‌های مناسب معادل ۵۴ درصد کل کتاب‌های بررسی شده بوده است. این رقم در سال ۹۳، به ۵۹ درصد رسید که بالاترین میزان در تمام سال‌های فعالیت معاونت سامان‌دهی منابع آموزشی و تربیتی بوده است.

ناگفته نماند مجموع کتاب‌های معرفی شده در کتاب‌نامه‌های رشد، به دلیل آنکه برخی از کتاب‌ها برای بیشتر از یک دوره مناسب است، به مراتب بیش از این تعداد است.

سهم کتاب‌های کمک‌درسی

چنان‌که در جدول شماره ۱ دیدیم طی چهار سال گذشته، به‌طور میانگین ۳۲ درصد کتاب‌های مورد ارزیابی «کمک‌درسی» بوده است. مطابق همین جدول، این رقم در سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۹۰ به ترتیب با ۴۰ و ۳۸ درصد از بیشترین سهم برخوردار بوده است. با ورود کتاب‌های داستانی به چرخه بررسی‌ها، کفه به سود کتاب‌های کمک‌آموزشی سنگین شد و سهم کتاب‌های کمک‌درسی به ۲۵ درصد رسید.

جدول شماره ۲ حاکی از آن است که در چهار سال گذشته، به‌طور میانگین ۲۱ درصد کتاب‌های مناسب، سهم کتاب‌های کمک‌درسی بوده است. به عبارت دیگر تقریباً از هر پنج کتاب معرفی شده یکی کمک‌درسی بوده است. البته این رقم، تحت تأثیر ورود کتاب‌های ادبی و داستانی، طی دو سال گذشته، از رقم ۲۸ درصد در سال ۱۳۹۱، به ۱۷ درصد در سال ۱۳۹۳ رسیده است.



جدول شماره ۵. کتاب‌های کمک‌درسی دوره‌های تحصیلی در سال ۱۳۹۳

ردیف	دوره‌ها	مجموع	درصد
۱	پیش‌دبستان	-	-
۲	ابتدایی	۴۳۱	۳۶
۳	متوسطه اول	۲۶۵	۲۲
۴	متوسطه نظری	۳۹۹	۳۴
۵	متوسطه فنی و حرفه‌ای و کاردانش	۹۳	۸
جمع		۱۱۸۸	۱۰۰

در دوره پیش‌دبستان، چون کتاب درسی معینی وجود ندارد، کتاب کمک‌درسی نیز برای آن تعریف نشده است.

به سهم ۸ درصد بسنده کرده است. باید در نظر داشت با عنایت به اینکه در دوره پیش‌دبستان، کتاب درسی معینی وجود ندارد، کتاب کمک‌درسی نیز برای آن تعریف نشده است.

کتاب‌های کمک‌درسی دوره ابتدایی در سال ۱۳۹۳

جدول شماره ۶ نماینده وضعیت کتاب‌های کمک‌درسی دوره ابتدایی به تفکیک موضوع است. مطابق این جدول بیشترین کتاب‌های کمک‌درسی ارسال شده در سال ۱۳۹۳، به ترتیب مربوط به موضوعات زبان آموزی و ادبیات فارسی، عمومی (چند موضوعی)، ریاضی و علوم تجربی بوده است. از ۱۳۴ کتاب ارسال شده با موضوع زبان آموزی و فارسی، ۸۶ کتاب یعنی ۶۴ درصد آن‌ها مناسب شناخته شده‌اند. در حوزه علوم تجربی از ۵۵ کتاب ارسال شده کمتر از نصف و در حوزه ریاضی از ۱۱۵ عنوان کتاب، ۳۷ عنوان یعنی فقط ۳۲ درصد از خوان ارزیابی به سلامت گذشته‌اند. نکته عجیبی که در جدول غیر قابل چشم‌پوشی است، این است که از ۷ کتاب کمک‌درسی ارسال شده در موضوع هدیه‌های آسمانی و قرآن هیچ‌یک مناسب مخاطب خود ارزیابی نشده‌اند.

مطابق این جدول قریب به ۴۲ درصد از کتاب‌های کمک‌درسی دوره ابتدایی، مهر مناسب خورده‌اند.

جدول شماره ۶. کتاب‌های کمک‌درسی دوره ابتدایی در سال ۱۳۹۳

ردیف	دوره‌ها	مجموع	تعداد کتاب‌های مناسب	درصد
۱	ریاضی	۱۱۵	۳۷	۳۲
۲	علوم تجربی	۵۵	۲۵	۴۵
۳	عمومی	۱۱۰	۴۳	۳۹
۴	فارسی	۱۳۴	۸۶	۶۴
۵	مطالعات اجتماعی	۱۳	۹	۶۹
۶	هدیه‌های آسمان و قرآن	۷	۰	۰
جمع / میانگین		۴۳۴	۲۰۰	۴۶/۱

دو کتاب ترجمه یک کتاب واحد باشند.

اما وقتی یک کتاب درسی علوم به دست ارزیاب می‌رسد، او کتاب درسی را در ذهن دارد و به دنبال آن است که ببیند نویسنده چه نکته تازه‌ای را به محتوای کتاب درسی افزوده یا همان محتوا را با چه بیان تازه‌ای برای مخاطب باز گفته و از چه شگردها و ترفندهای تازه‌ای سود جسته است که یادگیری را سهل‌تر و ماندگارتر سازد.

فارغ از مقایسه دو گروه، رقم ۴۰ درصدی کتاب‌های مناسب کمک‌درسی را می‌توان نشانه امیدبخشی برای کتاب‌های این دسته تلقی کرد؛ زیرا این رقم به این معنی است که ۴۰ درصد از کتاب‌های کمک‌درسی رسیده به دبیرخانه مناسب تشخیص داده شده‌اند و این رقم - که بالاترین رقم در ستون آخر جدول است - به شکل بارزی حکایت از آن دارد، کیفیت کتاب‌های کمک‌درسی در سال ۱۳۹۳، از تمام سال‌های گذشته بهتر بوده است و فاصله قابل توجهی از کتاب‌های سال‌های قبل و رقم میانگین دارد. با این توضیح کلی، می‌کوشیم کتاب‌های سال ۱۳۹۳ را به صورت دقیق‌تری مورد بررسی قرار دهیم.

جدول شماره ۴. کتاب‌های آموزشی معرفی شده در سال ۱۳۹۳

ردیف	دوره‌ها	مجموع	درصد
۱	پیش‌دبستان	۶۰۸	۱۳
۲	ابتدایی	۱۱۹۸	۲۶
۳	متوسطه اول	۷۳۳	۱۶
۴	متوسطه نظری	۱۰۴۰	۲۳
۵	متوسطه فنی و حرفه‌ای و کاردانش	۱۰۳۴	۲۲
جمع		۴۶۱۳	۱۰۰

مجموع کتاب‌های معرفی شده از تعداد واقعی بالاتر است؛ زیرا کتاب‌های زیادی (مانند داستان) وجود دارد که برای بیش از یک دوره مناسب است.

سهم دوره‌های تحصیلی از کتاب‌های مناسب

در جدول ۴، سهم هر یک از دوره‌های آموزشی پنجگانه از کتاب‌های معرفی شده در سال ۱۳۹۳ به تفکیک آورده شده است. مطابق جدول، بیشترین سهم کتاب‌ها، معرفی شده، با ۱۱۹۸ عنوان و ۲۶ درصد از کل کتاب‌ها، متعلق به دوره آموزشی ابتدایی است. پس از آن به ترتیب دوره‌های متوسطه نظری و متوسطه فنی و حرفه‌ای و کاردانش با ۲۳ و ۲۲ درصد قرار می‌گیرند. در این میان سهم متوسطه اول از ۱۶ درصد بالاتر نمی‌رود و بالاخره دوره پیش‌دبستانی، با ۱۳ درصد از کمترین سهم برخوردار است.

در جدول ۵، که سهم کتاب‌های کمک‌درسی دوره‌های آموزشی را نشان می‌دهد، همچنان جایگاه نخست از آن دوره‌های ابتدایی و متوسطه نظری است؛ اما جایگاه دو دوره متوسطه اول و فنی و حرفه‌ای دستخوش تغییر شده و خصوصاً دوره فنی و حرفه‌ای

کتاب‌های کمک‌درسی دوره متوسطه اول در سال ۱۳۹۳

چنان‌که در جدول شماره ۷ دیده می‌شود، بیشترین فراوانی در بین کتاب‌های کمک‌درسی دوره متوسطه اول با ۴۱ عنوان، به زبان انگلیسی اختصاص دارد. نکته شگفت‌انگیز اینکه کتاب‌های مناسب این گروه نیز با ۶۷ درصد در صدر جدول قرار دارد. این نتیجه مشابهتی با آن‌چه که درباره کتاب‌های کمک‌درسی زبان شنیده می‌شود، ندارد و به نظر نگارنده موضوع چنان هیجان‌انگیز و جذاب است که می‌تواند موضوع یک مقاله مستقل قرار گیرد.

جدول شماره ۷. کتاب‌های کمک‌درسی دوره متوسطه اول در سال ۱۳۹۳

ردیف	دوره‌ها	مجموع	تعداد کتاب‌های مناسب	درصد
۱	پیام‌های آسمانی	۶	۱	۱۷
۲	ریاضی	۵۶	۱۱	۲۰
۳	زبان انگلیسی	۶۱	۴۱	۶۷
۴	زبان عربی	۳۴	۶	۱۸
۵	علوم تجربی	۴۱	۲۰	۴۹
۶	عمومی	۲۲	۱	۵
۷	فارسی	۲۳	۱۴	۶۱
۸	قرآن	۶	۳	۵۰
۹	کار و فناوری	۲	۰	۰
۱۰	مطالعات اجتماعی	۱۴	۸	۵۷
جمع / میانگین		۲۶۵	۱۰۵	۳۹/۶

در سه موضوع درسی مهم دیگر، ریاضی، علوم و فارسی به ترتیب از ۵۶، ۴۱ و ۲۳ عنوان کتاب درسی ارسال شده، ۲۰ کتاب با موضوع علوم، ۱۴ کتاب با موضوع فارسی و تنها ۱۱ کتاب با موضوع ریاضی نظر تأییدی کارشناسان را به دست آورده است. به عبارت دیگر در حالی که ۶۱ درصد کتاب‌های کمک‌درسی علوم از نظر کارشناسان قابل قبول بوده است، ۴۹ درصد کتاب‌های علوم و تنها ۲۰ درصد کتاب‌های کمک‌درسی نظر مساعد آن‌ها را جلب کرده است. در حوزه زبان عربی نیز با آنکه ۳۴ کتاب به دبیرخانه ارسال شده است، فقط ۶ کتاب کمک‌درسی از چارچوب‌ها و استانداردهای لازم برخوردار بوده‌اند. نکته جالب توجه دیگر در این جدول، تأیید فقط یک کتاب از مجموع ۲۲ کتاب کمک‌درسی ارسال شده در حوزه عمومی است. منظور از حوزه عمومی کتاب‌هایی هستند که بیش از یک موضوع درسی را شامل می‌شوند و به نظر می‌رسد تدوین چنین کتاب‌هایی به ندرت به ذائقه ارزیابان محترم خوش می‌آید. شاید ساده‌ترین دلیل آن باشد که در این کتاب‌ها، برای پرهیز از افزایش حجم کتاب و بالا رفتن قیمت آن‌ها، بحث‌ها به شدت موجز می‌شود و احتمالاً مؤلف به جای طراحی روش‌های خلاقانه و متعدد برای یادگیری بهتر، به تلخیص متن کتاب درسی رو می‌آورد. در سال ۱۳۹۳، از کتاب‌های کمک‌درسی دوره متوسطه اول، ۴۰ درصد واجد استاندارد دانسته شده‌اند.

کتاب‌های کمک‌درسی دوره متوسطه نظری در سال ۱۳۹۳

وضعیت بغرنج کتاب‌های کمک‌درسی ریاضی، در جدول شماره ۸ نیز، که عهده‌دار ترسیم وضعیت کتاب‌های کمک‌درسی دوره متوسطه نظری در سال گذشته است، به سرعت به چشم می‌آید. با آنکه بیشترین کتاب‌های کمک‌درسی با موضوع ریاضی به دبیرخانه سامان‌دهی فرستاده شده است، فقط ۶ درصد این بخت را یافته‌اند که در شمار کتاب‌های مناسب جایی برای خود بیابند. جدول مذکور گویای آن است که در این دوره، کتاب‌های کمک‌درسی زبان و ادبیات فارسی از کیفیت بیشتری نسبت به همگنان برخوردار بوده‌اند زیرا ۷۲ درصد کتاب‌های این حوزه از کارشناسان نمره قبولی گرفته‌اند. کتاب‌های کمک‌درسی زبان انگلیسی با ۵۷، زیست‌شناسی با ۵۵ و فیزیک با ۴۴ درصد پذیرش رتبه‌های بعدی را از آن خود کرده‌اند.

در دیگر خانه‌های جدول می‌توان دریافت که کتاب‌های کمک‌درسی شیمی و زبان عربی و دینی دوره متوسطه نظری نیز حال و روز خوشی ندارند. از ۲۹ عنوان کتاب کمک‌درسی شیمی و از ۳۱ عنوان کتاب زبان عربی فقط ۲ کتاب از حداقل‌های مورد انتظار برخوردار بوده‌اند.

متأسفانه از ۱۶ کتاب کمک‌درسی دینی هیچ‌یک برای کمک به یادگیری یا یاری در تعمیق مفاهیم کتاب درسی مناسب و کارا تلقی نشده‌اند.

از مجموع کتاب‌های کمک‌درسی دوره متوسطه نظری حدود ۳۴ درصد مناسب قلمداد می‌شوند.

جدول شماره ۸. کتاب‌های کمک‌درسی دوره متوسطه نظری در سال ۱۳۹۳

ردیف	دوره‌ها	مجموع	تعداد کتاب‌های مناسب	درصد
۱	اقتصاد	۱	۱	۱۰۰
۲	تاریخ	۴	۰	۰
۳	جغرافیا	۲	۰	۰
۴	دینی	۱۶	۰	۰
۵	روان‌شناسی	۲	۱	۵۰
۶	ریاضی	۹۰	۵	۶
۷	زبان انگلیسی	۴۷	۲۷	۵۷
۸	زبان عربی	۳۱	۲	۶
۹	زبان و ادبیات فارسی	۴۷	۳۴	۷۲
۱۰	زمین‌شناسی	۵	۳	۶۰
۱۱	زیست‌شناسی	۵۵	۳۰	۵۵
۱۲	شیمی	۲۹	۳	۱۰
۱۳	علوم اجتماعی	۴	۰	۰
۱۴	فلسفه و منطق	۵	۳	۶۰
۱۵	فیزیک	۴۵	۲۰	۴۴
جمع / میانگین		۳۸۳	۱۲۹	۳۳/۷